

Tarım Alanlarının Tarımsal Amaçlar Dışında Kullanılması

Koray Sönmez x

Ö Z E T

Tarım topraklarının bir zorunluluk olmadıkça tarımsal amaçlar dışında kullanılması büyük bir savurganlıktır. Geleceğin güvencesi olan üretken tarım topraklarının yerleşim yerleri ya da endüstriyel kuruluşlarca kapatılması ve iyi nitelikli topraklar üzerine yerleşen endüstriyel kuruluşların yakın çevresindeki üretken toprakları kirletmesi daha da büyük boyutlara ulaşmadan bir an önce önlenmelidir. Türkiye'de bu amaçla bir arazi kullanma planlamasının yapılması ve gerekli yasal önlemlerin ivedilikle alınması artık kaçınılmaz olmuştur.

Giriş

İnsan yaşamı için gerekli olan besin maddeleri geçmişte olduğu gibi günümüzde de tarımsal uğraşlar sonucunda elde edilebilmektedir. Bu maddelerin üretiminde yararlanılan temel kaynaklardan biri ve kuşkusuz en önemlisi topraktır. Toprak insan, hayvan ve bitkiler için bir besin kaynağıdır. Tarımsal anlamıyla toprak, üzerinde ve içerisinde geniş bir canlılar topluluğu barındıran, bitkiler için besin kaynağı ve durak yeri olan doğal bir varlıktır. Yine toprak, çok uzun süre de oluşan ama yanlış kullanıma sonucu kolayca bozulabilen ve bozulduktan sonra da geriye kazanılması ya da eski durumuna getirilmesi binlerce yıl süren değerli bir varlıktır. Özetle toprak, insan yaşamı için gerekli ama kısıtlı bir kaynaktır.

Bugünkü teknolojik koşullarda toprağın arzı arttırılamayacağına ve topraktan yararlanmada azalan verim kuralı geçerli olduğuna göre, özellikle geleceğin güvencesi olan üretken tarım topraklarının çok iyi değerlendirilmesi, niteliklerine uygun olarak kullanılması ve tarımsal amaçlar dışında kesinlikle kullanılmaması gerekir.

Türkiye'de tarım topraklarının sorunları birbirleriyle iç içedir ve karmaşık bir durum arz etmektedir. Bu sorunlar iki ana başlık altında toplanabilir.

(x) Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Toprak Bilimi Bölümü Doçenti.

1. Toprak verimliliğinin ve üretkenliğinin düşük olması,
2. Toprakların kaybedilmesi. Bu da kendi içerisinde dört alt başlıkta toplanabilir.
  1. Toprakların erozyonla aşınıp taşınması,
  2. Torakların çoraklaşmayla ya da drenaj yetersizliğiyle kullanılamaz duruma gelmesi,
  3. Toprakların tarımsal amaç dışı kullanımlarla elden çıkması.
  4. Toprakların kirlenmesi.

Türkiye'de işlenen arazilerin ancak % 17,3 ünün sorunsuz olduğu gözükmektedir. İşlenen arazilerin % 82,7 sinde toprak koruyucu önlemlerin alınması gerekir. İşlenen bu sorunlu arazilerin % 71,7 sinde erozyon zararı vardır. Yine bu arazilerin % 4,7 sinde aşırı su, diğer bir deyişle drenaj sorunu, % 23,6 sında uygun olmayan toprak sorunu vardır. Çayır-mera arazilerinde ise erozyon zararı % 59,8 aşırı su sorunu % 3,8 ve uygun olmayan toprak sorunu % 36,4 tür. Öte yandan toprak işlemeye elverişli yaklaşık 172 bin hektarlık alan yerleşim yerleri, endüstriyel kuruluşlar ve hava alanları tarafından işgal edilmiş durumdadır. Yine iyi nitelikli, işlenebilir toprakların % 17 sini çayır-meralar kaplamıştır (DPT, 1976). Ayrıca, yaklaşık 3 milyon hektar tarım yapılamayacak derecede fazla eğimli arazilerde tarım yapılmaktadır. Tüm bu veriler, Türkiye'de toprakların gerek tarımsal ve gerekse tarımsal dışı amaçlarla nitelikleri gözetilmeden kullanıldığını ve çözümlenmesi güç bir takım sorunların ortaya çıktığını göstermektedir. İleride çözümlenmesi çok daha güç sorunlarla karşılaşmamak ve ülkenin bu konuda uğramış olduğu kayıpları bulunduğu noktada durdurmak üzere, toprak etütlerine dayalı bir Arazi Kullanma Planlamasının ivedilikle yapılması ve uygulanması gerekir. Planlamaya geçmeden önce toprakların özellikleri ve sorunları araştırılır ve sonra bunların ışığı altında arazinin kullanma biçimi ve koruyucu önlemler ortaya konulur. Arazi kullanma planlaması yapılırken toprakların doğal nitelik ve yeteneklerine uygun olarak kullanılması gözönünde bulundurulur.

Türkiye'de arazi kullanma planlamasının yapılması için gerekli olan bilgiler çoğunlukla toplanmış durumdadır. Ülke düzeyinde genel toprak haritası ve birçok bölgeler içinde ayrıntılı toprak haritaları çıkarılmıştır. Yine arazi kullanma planlayıcıları için en doğru bir yol gösterici olan arazi kullanma nitelik sınıflaması yapılmıştır.

Arazi Kullanma Nitelik Sınıfları

Bu sınıflama, arazilerin kültür bitkilerinin yetiştirilmesine, otlığa ve ormancılığa elverişlilik dereceleri gözönünde tutularak yapılan bir sınıflamadır. Bu sınıflamada araziler, tarımsal amaçlarla kullanılmaya uygunluk derecelerine göre sekiz sınıfa ayrılır. Bunlardan I. sınıf arazi her türlü kullanıma elverişlidir. VIII. sınıfsa

tarımsal kullanıma elverişli değildir. Diğer sınıflar nitelik ve kullanılmaya uygunluk bakımından bu iki sınıf arasında yer alırlar ve sınıf sırası büyüdükçe kullanılmadaki güçlüklerde artar. Bu sınıflardan ilk dördü toprak işlemeye elverişli, V. VI. ve VII. sınıflar toprak işlemeye elverişsiz ve VIII. sınıfsa her türlü tarıma elverişsiz arazileri gösterir. Bu sınıfların ayırt edilmesinde iklim, toprak, topoğrafya, erozyon ve ıslaklık gibi kullanımı kısıtlayan bir takım etmenler gözönüne alınır.

I. Sınıf arazi: Bu arazide kullanımı kısıtlayan hiçbir engel yoktur. Ürün alma bakımından en iyi nitelikli arazidir. Eğimi düz ya da düze yakındır. Birinci sınıf toprakların tümü Türkiye envanter arazisinin (su yüzeyleri, yerleşim yerleri, endüstriyel kuruluşların kapladığı alanlar dışında kalan arazinin) ancak % 6,5 unu oluşturmaktadır.

II. Sınıf arazi: Arazi kullanımını eğim, erozyon ve ıslaklık gibi engeller çok az kısıtlar. Bu engeller ıslah ve koruma önlemleri alınarak kolayca giderilebilir. İkinci sınıf arazi Türkiye envanter arazisinin % 8,8 ini oluşturmaktadır.

III. Sınıf arazi: İkinci sınıftaki kullanımı kısıtlayan engeller bu sınıfta daha belirgindir. Bu bakımdan daha yoğun önlemlere gerek duyulur. Üçüncü sınıf araziler Türkiye envanter arazisinin % 9,9 unu oluşturmaktadır.

Bu ilk üç sınıf arazi düzenli ve sürekli toprak işlemeye elverişli araziler olarak nitelendirilir. Bu sınıflardaki topraklar Türkiye envanter arazisinin % 25,2 sini oluşturmaktadır (DPT, 1976).

IV. Sınıf arazi: Bitki yetişmesini kısıtlayan çok ciddi engeller vardır. İşlenmesi durumunda toprak yönetimine özen gösterilmesi gerekir. Kısıtlı olarak toprak işlemeye elverişli olan bu sınıftaki araziler Türkiye envanter arazisinin % 9,4 ünü oluşturmaktadır.

V. Sınıf arazi: Bu arazi taşlılık, kayalılık, ıslaklık nedeniyle toprak işlemeli tarımda kullanılamaz, otlak ve orman olarak değerlendirilebilir. Envanter arazisinin % 0,2 sini oluşturmaktadır.

VI. sınıf arazi: Toprak işlemeyi elverişsiz kılan bir takım kısıtlayıcı engeller nedeniyle toprak işlemeli tarımda kullanılamaz. Otlak ve orman olabilecek arazilerdir. Envanter arazisinin % 13,4 ünü oluşturmaktadır.

VII. sınıf arazi: Çok dik eğim, çok yoğun erozyon, toprak sağlığı nedeniyle otlak ve orman olarak kullanılmaları dahi sınırlı olan arazilerdir. Doğal örtüye bırakılmalıdır. Envanter arazisinin % 47,6 sini oluşturmaktadır.

Toprak işlemeye elverişsiz, diğer kullanımlara uygun olan bu V.VI. ve VII. sınıf araziler sürekli olarak bitki örtüsü altında tutulmalıdır. Bu araziler Türkiye envanter arazisinin % 61,2 sini oluşturmaktadır (DPT, 1976).

VIII. sınıf arazi: Bitki ve toprak örtüsünden yoksun, tarımsal kullanım yönünden hiç bir değeri olmayan arazilerdir. Eğlence yeri, av hayvanlarının barınağı olarak değerlendirilebilir. Envanter arazisinin % 4,2 sini oluşturmaktadır.

Bu sınıflama özellikle toprakların korunması ve üretkenliğinin sürekliliğinin sağlanması düşüncesiyle geliştirilmiştir. Bu sınıflamadan anlaşılacağı üzere, ilk dört sınıftaki araziler tarım dışı amaçlarla değil tarımsal amaçlarla kullanılmalıdır. Ama V.VI. ve VII. sınıf araziler otlak ve orman olarak kullanılabilirdiği gibi yerleşim yeri, endüstriyel kuruluşların kuruluş alanı olarak ta kullanılabilir. Türkiye'de çeşitli amaçlarla arazi kullanmada bu sınıflama büyük ölçüde gözönünde tutulmamıştır. İsteyen istediği araziye dilediği gibi kullanmıştır. Bu savurganlık bir tarım içi ve tarım dışı planlı ve dengeli arazi kullanma gereğini birkaç kez gündeme getirmiştir. Türkiye'de yerel, bölgesel ve tüm ülke çapında bir arazi ve toprak kullanma planlamasının yapılması artık kaçınılmaz olmuştur.

Tarımsal Amaçla Arazi Kullanma

Bugün Türkiye'de toprak işlemeye elverişli olmayan bir kesim arazi işlenmekte ya da toprak işlemeye elverişli olan araziler tümüyle işlenmemektedir. Örneğin, yaklaşık 1,7 milyon hektarlık VII. sınıf arazi bu arazi, aşırı erozyona uğramış ve toprağı çok sığ olan bir arazidir, yalnız ormana ve kısıtlı olarak otlakçılığa uygun olmasına karşılık kuru tarım kültürü altında bulunmaktadır. Kuşkusuz özellikleri gereği, toprak işlemeye elverişli olmayan bu arazilerde verim çok düşük olacaktır. Böyle kullanılma sonucu bu araziler de elden çıkacak ve ileride otlak olarak dahi kullanılamayacaktır. Öte yandan, yaklaşık 3,3 milyon hektarlık arazi, toprak işlemeye elverişli olmasına karşılık çayır-mera arazisi olarak kullanılmaktadır. Yalnız son yıllarda tarımda makinalaşmayla birlikte ormanların ve otlak alanlarının bilinçsizce bozularak pulluk altına alındığını görmekteyiz. Tarımsal amaçla planlı ve dengeli arazi kullanma, ancak arazi kullanımında yapılmış olan yanlışlıkların düzeltilmesi ve kullanımlar arasında gerekli geriye dönüşümlerin gerçekleştirilmesiyle sağlanabilir.

Tarım Dışı Amaçlarla Arazi Kullanma

Tarım arazilerinin tarımsal amaç dışı kullanılma yerleri şunlardır (ZMO, 1969).

1. Köy, kasaba ve kentlerin genişlemesiyle işgal edilen alanlar,
2. Endüstriyel kuruluşların kapladığı alanlar,
3. Kiremit, tuğla, kum ve kireç ocaklarının bulunduğu yerler,
4. Baraj, gölet, sulama ve drenaj kanallarının kapladığı alanlar,
5. Kara ve demir yollarının geçtiği yerler,
6. Hava alanları,

7. Ulusal savunma gerekleri için ayrılan alanlar,
8. Elektrik yüksek gerilim hatlarının geçtiği yerler,
9. Spor yapılan alanlar,
10. Turistik yerler,
11. Doğal parklar.

Bunlardan başka, inşaat ve madencilikte kazı sonucu açığa çıkan materyalin yığıldığı yerler, çöp ve diğer artıkların döküldüğü yerler, mezarlıklar sayılabilir.

Türkiye'de üretken tarım toprakları, bitkisel üretime elverişlilik derecesine ve buna bağlı olarak ekonomiye yapacağı katkılarının sürekliliğine bakılmaksızın, yerleşim yeri olarak kullanılmakta ve endüstriyel kuruluşlarca kapatılmaktadır. Bu konuda, tarımsal potansiyeli çok yüksek olan Çukurova bölgesinde yapılan bir araştırmaya göre, 20 yıllık (1956-1975) bir süreç içerisinde Adana kenti 9,32, Mersin 6,34 ve Tarsus ilçesi 6,41 oranında alan olarak büyümüştür (Özbek ve çal. ark., 1979). Yine 1956 yılında endüstri kesimince işgal edilen toprak 691 dekar iken 1975 yılında 11.121 dekara ulaşmıştır. Bu toprakların % 90'ından fazlası I. sınıf topraklardır. Bu sonuç, I. sınıf arazinin Türkiye envanter arazisinin % 6,5 gibi küçük bir kesimini oluşturması gerçeğine karşılık, savurganlığın ne büyük boyutlara ulaştığını açıkça göstermektedir.

Tarımsal değeri çok yüksek olan topraklar üzerine yerleşen endüstriyel kuruluşlar, çeşitli atık ve artıklarıyla yakın çevredeki diğer üretken toprakların kirlenmesine de neden olmaktadır. Aslında endüstriyel kuruluşların üretken tarım topraklarını kapatması, bir bakıma ülkemizde olduğu gibi tarıma dayalı endüstrinin kendi ham madde kaynaklarını yok etmesidir. Örneğin, pamuk işleyen fabrikaların pamuk yetiştirilen araziler üzerine kurulması, pamuk ekim alanlarını daraltacaktır.

Türkiye'de ulusal ekonominin temelini tarımsal üretim oluşturmaktadır. Bu bakımdan endüstri ve tarımın bir arada birbirlerini destekleyerek çağın öngördüğü biçimde gelişmesi gerekir. Kuşkusuz endüstri kuruluş yeri olarak ve tarımda üretim alanı olarak topraktan yararlanacaktır. Ancak, bir endüstrileşme süreci içerisinde olan ülkemizde gerek endüstriyel kuruluşların ve gerekse yerleşim yerlerinin seçimini düzenleyen ve böylece tarım topraklarının tarım dışı amaçlarla kullanılmasını önleyen yasal düzenlemelerin olmaması ya da onların yeterince uygulanmaması sonucu, kısıtlı olan toprak varlığımız giderek azalmaktadır. Bu durum böyle sürüp giderse, dileyen dilediği toprağı istediği gibi kullanırsa ve gereken önlemler geciktirilmeden alınmazsa, yakın gelecekte çözümlenmesi çok daha güç bir takım sorunlarla karşılaşmamak kaçınılmaz olacaktır.

Günümüzde kentlerin büyümesine, yeni kentlerin kurulmasına, ulaşım ağının gelişmesine, endüstriyel kuruluşların yaygınlaşmasına bağlı olarak kapatılan iyi nitelikli tarımsal araziler giderek artmaktadır. Yapımevleri için önceleri ortalama

8-10 dekarlık bir alana gerek duyulurken bugün 25-30 dekarlık bir yer gerekmektedir. Kentleri birbirine bağlayan 20 m genişlikteki karayolları için bugün 60 m bile yeterli olmamaktadır. Hava alanları için önceleri 2-3 km² lik bir alan yeterli iken günümüzde en az 10 km² lik bir alan öngörülmektedir. Yapılan araştırmalara göre, 1970 yılında çeşitli kullanımlar için 1000 kişiye gerekli olan 300 dekarlık toprak 1980 yılında 600 dekara çıkacaktır (Öztan, 1971). Artan nüfus, gelişen şehirleşme ve endüstrileşme karşısında önümüzdeki 15 yıl içerisinde 160-200 bin hektarlık arazinin kırsal alandan kentsel yerleşimlere ayrılacağı yapılan bir değerlendirme ile ortaya konulmuştur (Aytekin, 1974). İstanbul kent çevresinde 1969 yılından bu yana 25 bin dekar arazi yerleşim alanı haline getirilmiştir. İstanbul il sınırları içerisinde yerleşim yeri ve endüstri kullanımları nedeniyle yitirilen iyi nitelikli tarım alanları 100 bin dekarın üzerindedir (Akalan, 1980).

Yerleşim yerleri, fabrika, hava alanı ve diğer kullanımlarla işgal edilen alanların (hektar) arazi kullanma sınıflarına göre dağılımları aşağıda verilmiştir (DPT, 1976). Bu verilerden anlaşılacağı üzere, yerleşim yerleri, fabrika, hava alanı ve

Çizelge 1. Tarımsal amaç dışı kullanılan alanlar.

Sınıflar	I	II	III	IV	Ara toplam	
Kullanım						
Yerleşim yerleri	35.316	48.413	40.777	36.288	160.788	
Fabrika, hava alanı, v.b.	4.059	4.346	1.510	1.289	11.204	
Toplam	39.375	52.759	42.281	37.577	171.992	

Sınıflar	V	VI	VII	VIII	Ara top.	Toplam
Kullanım						
Yerleşim yerleri	471	41.189	53.195	291.859	386.714	547.502
Fabrika, hava alanı v.b.	—	7.487	3.207	—	10.694	21.898
Toplam	471	48.476	56.402	291.859	397.408	569.400

diğer kullanımlarla işgal edilen arazi toplamı 569.400 hektardır. Bunun 171.992 hektarı, yaklaşık % 30 u iyi nitelikli arazidir. Diğer bir deyişle, toprak işlemeye elverişli arazidir. Yerleşim yerlerinin yaklaşık % 29 u iyi nitelikli araziler üzerindedir. Fabrika, hava alanı ve diğer kullanımlarla işgal edilen arazinin % 51 i toprak işlemeye uygun arazidir. Yine yerleşim yerlerinin toprak işlemeye elverişli I. ve II. sınıf arazilerde işgal ettikleri alan % 52 ve III. ve IV. sınıf arazilerde işgal ettikleri alan ise % 48 dir. Fabrika, hava alanı ve diğer kullanımların toprak işlemeye elverişli I. ve II. sınıf arazilerde kapladığı alan % 75 ve III. ve IV. sınıf arazilerde kapladığı alan ise % 25 dir. Bu verilerden görüleceği gibi, yerleşim yerleri daha çok toprak işlemeye elverişli olmayan, hatta yerleşme yerlerinin % 53 ü

tarıma elverişli olmayan VIII.sınıf arazide kurulmuştur. Bu sevindirici bir durumdur. Ancak, gün geçtikçe meyva ve sebze bahçeleri içerisinde yükselen apartmanlar çoğalmakta, iyi nitelikli araziler üzerinde 'satılık arsalar' duyuruları sık sık görülmektedir.

Fabrika, hava alanı ve diğer kullanımlarla işgal edilen arazilerin yaklaşık olarak yarısı toprak işlemeye elverişli ve yarisıda toprak işlemeye elverişsizdir, ama toprak işlemeye elverişli arazide işgal edilen alanın dörtte üçü I. ve II. sınıf arazidir. Türkiye'de bir 'endüstri çevresinde kentleşme' olgusu göze çarpmaktadır. Bu nedenle sözü edilen I. ve II. sınıf arazilerin daha da çok işgale uğrayacağından kuşku duymamak olanaksızdır. Birinci ve II. sınıf araziler düz ve düze yakın, derin, sulamaya elverişli ve koruyucu önlemlere gerek duyulmadan her türlü üretimin yapılabileceği en değerli arazilerdir. Bunun yanı sıra, endüstriyel kuruluşların % 5-6 eğimli alanlarda kurulmasının da rentabilite açısından uygun olacağı belirtilmiştir (Öztan, 1971).

Bir endüstriyel kuruluş kendi kazancını ön planda tutarak kuruluş yerinin seçiminde ham maddeye, yola, enerjiye, suya yakınlık ve uzaklık durumlarını gözönünde bulundurur. Türkiye'de de yollar çoğunlukla düz ya da düze yakın alanlardan geçirilmekte ve enerji hatlarında bu yolları izlemektedir. Bu düz ya da düze yakın alanlarda çoğu kez yer altı suyundan yararlanma olanağı da vardır. Bu durum endüstriyel kuruluşların yolların etrafında yoğunlaşmasına, diğer bir deyişle 'yol etrafında endüstrileşmeye' ve buna bağlı olarak 'endüstri çevresinde kentleşme'ye bir gerekçe hazırlamaktadır. Bu çelişkili bir durumdur. Bir yandan her yıl milyonlarca lira harcanarak problemlili topraklar ıslah edilmekte, araziye sulama suyu getirilmekte ve arazi tarıma açılmakta, bir yandan da iyi nitelikli araziler bilinçsizce ve sorumsuzca bir daha tarımda kullanılmamak üzere kapatılmaktadır. Tarım yapılabilecek nitelikteki araziler gerektiğinde diğer amaçlar için kolayca kullanılabilir, ama başka amaçlarla kullanılan arazilerin, üzerinde yerleşmiş bulunan kuruluşun özelliğine bağlı olarak, yeniden tarıma alınması çoğu kez olanaksızdır. Örneğin, eskiden geçirilmiş olan kara yollarının kapladıkları alanların yeniden tarıma kazandırılması söz konusu olamaz. Bu bakımdan yeni yolların yapımında tek amaç için, diğer bir deyişle yalnız ulaşım için çok yönlü kayıpların ortaya çıkmamasına özen göstermek gerekir. Bir yerleşim yeri ya da bir endüstriyel kuruluş V. ya da VI. sınıf araziye kurulabilir, yine bir kara yolu bu sınıftaki arazilerden geçirilebilir, ama bu arazilerden toprak işleme tarımda yararlanılmaz.

Tarımsal alanların amaç dışı kullanılmasına neden olan etkenlerden biri de köyden kente akındır. Bu akının temel nedeni kuşkusuz doyumsuzluktur. Toprak ya koruyucu önlemlerin alınmamış olması ya da yanlış kullanılması sonucu üretkenliğini yitirmektedir. Buna bağlı olarak üzerinde yaşayan ve büyük bir hızla artan tarımsal nüfusun gereksinimlerini karşılayamamaktadır. Bu durum bir yandan toprak işlemeli tarıma uygun olmayan çayır-meraların ve ormanların bozula-

rak pulluk altına alınmasına ve bir yandan da tarımsal nüfusun kentlere akınına neden olmaktadır. Köylerin bu itici özelliği ile kentlerin bir takım çekici özellikleri birleşince köyden kente akın sürüp gidecektir. Tarımsal iş kolundaki gelişmenin endüstrideki gelişmeden çok düşük olması bu göçü dahada hızlandıracaktır. Bu akın kentlerin civarındaki tarımsal alanların yerleşim yerleri olarak kullanılmasında bir itici güç olacaktır. Kent nüfusunun artmasına bağlı olarak konut gereksinimi artacak ve kentin sınırları zorlanacaktır. Bu zorlama sonucunda Türkiye'de kentlerin, yakın çevrede toprak işlemeli tarımda kullanılmayacak V.VI. ve VII. sınıf araziler varken, çoğunlukla iyi nitelikli arazilere doğru genişleme hızının daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Tarımsal arazi kaybı bu noktada kalmayıp zincirleme olarak sürüp gidecektir. Çünkü, belediye sınırları içerisinde olmayan ama bu gidişle yakın gelecekte belediye sınırları içerisine alınabilir, parsellenip satılabilir düşüncesiyle belediye sınırlarına yakın yerlerdeki araziler de tarımsal amaçlar dışında kullanılmaya başlanacaktır.

Öte yandan, endüstriyel kuruluşlarda çalışanlar iş yerine yakın yerlerde konut edinmek isteyecek ve böylece endüstri çevresinde kentleşme başlayacaktır. Endüstriyel kuruluşların kapladığı ve artıklarıyla kirlettiği iyi nitelikli araziler yetmiyormuş gibi bu kez kuruluşu yakın çevredeki tarımsal araziler de yerleşim yeri olarak kapatılacak, elden çıkacaktır. Kentlerdeki ve endüstriyel kuruluş yöresindeki kirlenme ve gürültü insanlarda bir takım ruhsal dengesizliklere yol açacaktır. İnsanlar bu kez temiz hava, yeşillik ve sessizlik bulabilmek için kırsal alanlara doğru yayılma eğilimi gösterecek ve bu alanlarda ikinci bir konut edenlerin sayısı gittikçe artacaktır.

Bir ülkede endüstriyel gelişme doğayı bozucu ve kirletici bir nitelik kazanınca, çözümlenmesi çok güç sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Çeşitli endüstriyel artıklarla kirlenen su ve toprak ve zehirli gazlarla dolan hava artık yer yer insan yaşamı için gerekli olan doğal işlevlerini yapamaz duruma gelecektir. Bugün Türkiye'de söz konusu durumun yaygınlaşmasından kuşku duymamak elde değildir. Endüstriyel kuruluşlar İzmit ve İstanbul arasında havanın zehirli gazlarla dolmasına neden olmuş, bu yörenin üretken tarım topraklarını ve meyva bahçelerini onarılamayacak biçimde bozmuştur.

Öneriler

1. Arazi kullanma planlamasının yapılması ve uygulanması

Topraktan sürekli ve düzenli bir biçimde yararlanabilmek için 'toprak koruma' gereklerinin yerine getirilmesi zorunludur. Binlerce yılda oluşan toprak; hava, su ve güneş enerjisi ile birlikte yaşamın temel ögesidir. Toprağın korunması ve üretkenliğinin artırılması için, a. Toprağın yeteneğine uygun olarak kullanılması, b. Bu kullanımın öngördüğü koruyucu önlemlerin alınması gerekir. Özetle kullanım ile koruma arasında bir denge oluşturulmalıdır. Bu ancak, bir arazi

kullanma planlamasının yapılmasıyla sağlanabilir. Bu planamada endüstrinin ve kentlerin gelişme alanları en az tarım arazisi kaybına neden olacak biçimde seçilebilir.

2. Yasal önlemlerin alınması

Günümüzde tüm ülkelerde üretken tarım topraklarının tarımsal amaç dışı kullanımı oldukça yaygınlaşmış, bu durum özellikle endüstrileşmiş ülkelerde büyük boyutlara ulaşmıştır. Ülkeler bu sorunu çözümlmek üzere çeşitli yasal önlemlere başvurmuşlardır. Örneğin, mülkiyet haklarını daraltmışlar, çiftçi olmayana ya da araziyi tarımsal amaç dışı kullanmak isteyen arazi satışını izine bağlamışlardır. Türkiye'de de bu konuyla ilgili yasal düzenlemelerin yeniden ele alınarak eksiklik ve aksaklıkların bir an önce giderilmesi uygun olur. Belki başlangıçta bir caydırıcı ve zorlayıcı niteliği olan yasal düzenlemeler etkili olabilir. Örneğin, üretken tarım toprakları üzerine seçeneği olmasına karşılık kurulması istenen endüstriyel kuruluşlardan ya da yerleşim yerlerinden çok yüksek vergiler alınması öngörülebilir. Ulusal savunma adına yapılan yasaklamalar gibi üretken tarım toprakları da tarımsal amaç dışı kullanımlara 'yasak bölge' ilan edilebilir. Toprağını satmak isteyen kişi alıcısını serbestçe seçme hakkından yoksun bırakılmamalı, ama bu alışverişte kamu yararı kesinlikle gözetilmelidir. Günümüzde üretken tarım topraklarının kullanımı kamu yararını gözeteci bir nitelik kazanma durumundadır. Bugün sözleşmelerin serbestliği ilkeleriyle tarımsal sorunların gerçekçi bir açıdan çözümlenmesi olanaksızdır (Aksoy, 1974).

Öte yandan, mülkiyet bakımından araziler üzerindeki anlaşmazlıkların da kısa sürede giderilmesi yerinde olur. Bu tür anlaşmazlıkların neden olacağı kararsızlık arazilerin tarımsal amaç dışı kullanımına yol açabilir. Yine Türkiye'deki miras kuralları arazilerin çoğu kez 'yerinde bölüşülmesine' olanak vermiş ve böyle olunca da araziler parçalanmış, küçülmüş ve dağılmıştır. Arazilerin parçalanmış olması, dahada parçalanarak konut yeri ya da fabrika yeri olarak kullanılması, eşdeğişle tarım dışı amaçlara yönelik kullanılması eğilimini arttırabilir. Bu bakımdan arazi toplulaştırılmasına ilişkin teknik ve yasal düzenlemelerin yapılması ve uygulanması toprakların korunması açısından yararlı olabilir. Bu konuda başarıya ulaşabilmek için yasal boşlukların giderilmesiyle birlikte denetim işlevinin de çok iyi bir biçimde yerine getirilmesi gerekir.

3. Kuruluşlar arasındaki işbirliğine işlerlik kazandırılması

Devlet endüstriyel kuruluşların kurulacağı yerleri ve yerleşim yerlerinin gelişim alanlarını belirlemeli ve buraların kesin sınırlarını çizmelidir. Bu yerlere devlet eliyle gerekli alt yapı hizmetleri götürülmeli ve buralara yerleşme özendirilmelidir. Örneğin, vergi muafiyeti uygulayarak, düşük faizli kredi vererek. Bu yerler belirlenirken, toprağın etüdünü yapan, haritasını çıkaran, kullanım biçimini ve alınması gerekli koruyucu önlemleri ortaya koyan başta Köy İşleri ve Kooperatif-

ler Bakanlığı Topraksu Genel Müdürlüğü olmak üzere, diğer ilgili kuruluşların ortak görüşünü almak gerekir. Özetle, toprakların korunması açısından, devlet kuruluşları arasında işbirliğinin sağlanması ya da var olan işbirliğine işlerlik kazandırılması, yetki ve sorumlulukların kesinlikle ortaya konulması ve öngörülen denetimlerin yapılması gerekir.

4. Halkın eğitilmesi

Türkiye'de tarım topraklarının tarımsal amaçlar dışında kullanılmasının sınıncaları gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Ancak, hazırlanacak olan çeşitli eğitsel programlarla halkın sık sık uyarılması ve bilinçlendirilmesi yine de yararlı olabilir. Bu programlarda, özellikle Türkiye'de yıllık nüfus artışının % 2,5 dolayında seyrettiğini, tarımsal alanların nüfus artışıyla orantılı olarak arttırılmasının olanaksız olduğu, bunun yerine birim alandan alınacak ürünün arttırılması zorunluluğu ve bunun için de iyi nitelikli toprakların tarımsal amaçlar dışında kullanılmaması gereği iyice vurgulanmalıdır.

Sonuç olarak, Türkiye'de tarım alanlarının tarımsal amaçlar dışında kullanılmasını önlemek üzere ilk girişimler yapılmış, ilk adımlar atılmış ancak gerekli önlemler istenilen düzeyde alınmamış ya da alınan önlemler yeterince etkin olmamıştır. Tarım alanlarının tarımsal amaç dışı kullanılmasını önleyen, hiç olmazsa sınırlayan özellikle yasal önlemlerin ivedilikle alınmasını içtenlikle bekliyoruz.

Kaynaklar

Akalan, İ. 1980. Kentleşme ve endüstri sömürüsü. Milliyet gazetesi. 7 Haziran 1980.

Aksoy, S. 1974. Tarım topraklarının tarımsal amaçlar dışında kullanılması. Ziraî Ekonomi Derneği. Ziraat Ekonomisi Dergisi, cilt 5, sayı 14: 3-11.

Aytekin, R. 1974. Türkiye'de arazi kullanma ve yarattığı sorunlar. Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Topraksu Genel Müdürlüğü, Topraksu Teknik Dergisi. Sayı 39: 8-11.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). 1976. Toprak ve su kaynakları. IV. beş yıllık kalkınma planı özel ihtisas komisyonu raporu. Yayın no. DPT: 1517-OİK. 215.

Özbek, H., U. Dinç, A. Berkman, S. Şenol ve S. Kapur. 1979. Tarım toprakları ve endüstri ilişkileri. I. Çukurova'da endüstrinin kapladığı tarım toprakları ve sorunları üzerinde bir araştırma. Toprak İlimi Derneği. 7 ve 8. Bilimsel Toplantı Tebliğleri. Yayın no. 3: 388-398.

Öztañ, Y. 1971. Adana Őehrinin metropolitten planlamaya geçiŐ döneminde endüstriyel yönden arazi kullanıŐı sonucunda ortaya çıkacak bazı sorunlar. Peyzaj Mimarisi Derneği. Peyzaj Mimarlığı, Cilt 2, Sayı 2-3: 12-15.

Ziraat Mühendisleri Odası (ZMO) yayınları. 1969. Gaye dışı kullanılan ziraat arizisi. Sıra no: 31: 5-14.